

Mirosława OŁDAKOWSKA-KUFLOWA

MIEDZY WIERNOŚCIĄ PISMU A INWENCJĄ ARTYSTYCZNĄ Inspiracje biblijne w twórczości Zofii Kossak*

Zofia Kossak sytuuje się wśród licznej grupy polskich twórców, którzy niejako niezależnie od przyjętego w Trydencie stanowiska Kościoła chętnie osobiście sięgali po Pismo Święte i czerpali z niego inspiracje. Z jednej strony można poddać szczegółowej obserwacji starania pisarki o wierność architektowi, z drugiej zaś warto zwrócić uwagę na respektowanie przez autorkę tradycji głęboko zakorzenionej w kulturze.

W NURCIE LITERATURY INSPIROWANEJ BIBLIĄ

Zofia Kossak jest autorką wielu utworów inspirowanych Biblią. Są wśród nich cztery dzieła, trzy opowiadania oraz jedna obszerna powieść, których fabuła w całości została skonstruowana w oparciu o wydarzenia biblijne bądź losy biblijnych postaci. Najwcześniej, w roku 1952, ukazała się powieść, zatytułowana *Przymierze*, opowiadania zaś zostały zamieszczone w tomie *Ognisty wóz* wydanym w roku 1963. Daty te warto przywołać ze względu na dzieje stosunku Kościoła katolickiego do samodzielnego czytania Pisma Świętego przez wiernych świeckich. Od czasów reformacji Kościół nieufnie odnosił się do indywidualnej i niekontrolowanej przez teologów i duchownych lektury Biblii, obawiając się braku kompetencji nieprzygotowanych czytelników, a co za tym idzie, wypaczania treści biblijnych oraz szerzenia błędnej nauki. Dopiero Sobór Watykański II położył nacisk z jednej strony na rozwój studiów biblijnych, z drugiej zaś na poznawanie Pisma Świętego przez laików. Sobór obradował od października 1962 roku do grudnia 1965, powieść biblijna Zofii Kossak ukazała się zatem dziesięć lat przed rozpoczęciem Soboru, a gdy wydano drukiem zbiór *Ognisty wóz*, autorka nie mogła jeszcze przewidywać, jakie wytyczne dotyczące przyszłości Kościoła zostaną przyjęte przez obradujących Ojców soborowych oraz Papieża.

W dziejach literatury polskiej powstającej przed połową dwudziestego wieku można wskazać wielu twórców, którzy cechowali się świetną znajomością

* Artykuł stanowi zmienioną wersję referatu wygłoszonego podczas konferencji: „«Każda rocznica jest skrótem, syntezą»... Osoba i pisarstwo Zofii Kossak” zorganizowanej 23 kwietnia 2018 roku przez Lubelski Oddział Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana”, Instytut Filologii Polskiej KUL i Katedrę Literatury Współczesnej KUL.

Pisma Świętego i z niego czerpali inspirację¹, by wymienić chociażby autorów mesjad czy uproszczonych opowiadań prezentujących wydarzenia biblijne oraz postaci Starego i Nowego Testamentu słabo wykształconym czytelnikom, na przykład Klementynę z Tańskich-Hoffmanową². Pismem Świętym inspirowali się twórcy romantyzmu z Adamem Mickiewiczem na czele³, co jest powszechnie wiadome, ale także, co znacznie mniej oczywiste, pozytywiści, na przykład Bolesław Prus, oraz – celowo odstępujący od ortodoksji – moderniści⁴. Można zauważyć, że zainteresowanie twórców literatury Biblią narasta w dziewiętnastym wieku, a w wieku dwudziestym⁵ osiąga w Polsce apogeum w twórczości Romana Brandstaettera – autora arcydziełnego *Jezusa z Nazaretu*, a także opowiadań i wielu wierszy inspirowanych Pismem Świętym oraz esejów o tematyce biblijnej.

¹ Pierwszy próbę syntetycznego przedstawienia obecności Biblii w literaturze polskiej podjął ks. Kazimierz Bukowski w opatrzonej licznymi komentarzami antologii (zob. K. B u k o w s k i, *Biblia a literatura polska. Antologia*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984). Jak pod względem inspiracji biblijnej przedstawia się literatura polska na tle kultury europejskiej, pokazuje praca ks. Marka Starowieyskiego (zob. M. S t a r o w i e y s k i, *Tradycje biblijne. Biblia w kulturze europejskiej*, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2011).

² Zob. np. L. T e u s z, „Bolesna Muza nie Parnasu góry, ale Golgoty...” *Mesjady polskie XVII stulecia*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 2001; K. z T a ń s k i c h H o f f m a n o w a, *Powieści z Pisma Świętego wybrane z ksiąg historycznych Starego Zakonu, przez Autorkę „Pamiętki po dobrej matce”*, Drukarnia A. Gałęzowskiego, Warszawa [b.r.w. (1819 lub 1831)].

³ Istnieją liczne prace traktujące o inspiracjach biblijności w twórczości każdego z wielkich romantyków, a o szczegółowości badań podjętych w tym względzie może świadczyć praca Marka Połomskiego (zob. M. P o ł o m s k i, *Indeks biblijny do twórczości Adama Mickiewicza*, „Studia Theologica Varsoviensia” 24(1986) nr 1, s. 219-275; zob. też: M. K u l e s z a, *Biblijne obrazy nieba w późnej liryce Słowackiego*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2016, nr 23, s. 165-180; A. M e r d a s, *Łuk przymierza. Biblia w poezji Norwida*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1983).

⁴ Przykładem inspiracji Pismem Świętym w twórczości Bolesława Prusa jest powieść *Pałac i rudera*, w której wydarzenia współczesne rozgrywają się paralelnie do biblijnej historii Hioba (zob. B. P r u s, *Pałac i rudera*, oprac. A. Kuniczuk-Trzciniowicz, w: tenże, *Pałac i rudera. Dusze w niewoli. Anielka*, t. 1, oprac. A. Kuniczuk-Trzciniowicz, E. Paczoska, M. Nicińska, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza – Wydawnictwo Episteme, Warszawa–Lublin 2016, s. 21-134). Przykłady nieortodoksyjnego sposobu traktowania Biblii w okresie modernizmu zob. J. K a s p r o w i c z, *Chrystus. Poemat społeczno-religijny*, Księgarnia Polska, Lwów 1890 (<https://polona.pl/item/chrystus-poemat-spoeczno-religijny,ODM1NT-gyODE/10/#info:metadata>); t e n ż e, *Dies Irae*, w: tenże, *Ginącemu światu*, Towarzystwo Wydawnicze, Lwów 1902; G. D a n i ł o w s k i, *Maria Magdalena*, Księgarnia Nowoczesna, Warszawa 1912 (<https://fbc.pionier.net.pl/details/nn40kl7>). Traktująca o tym literatura jest bogata, zob. np. W. G u t o w s k i, *Z próżni nieba ku religii życia. Motywy chrześcijańskie w literaturze Młodej Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001 (<https://fbc.pionier.net.pl/details/oai:kpbc.umk.pl:3024>); D. T r z e ś n i o w s k i, *W stronę człowieka. Biblia w literaturze polskiej (1863-1918)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2005; E. J a k i e l, *Młodopolskie portrety biblijne. Wybrane zagadnienia i kreacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.

⁵ Pouczającą w tym względzie jest bibliograficzna praca Grzegorza Kramarka (zob. G. K r a m a r e k, *Tradycja biblijna w literaturze polskiej. Bibliografia opracowań. Wiek XX*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004).

Zofia Kossak sytuuje się zatem wśród licznej grupy polskich twórców, którzy niejako niezależnie od przyjętego w Trydencie stanowiska Kościoła chętnie osobiście sięgali po Pismo Święte i czerpali z niego inspiracje. Widoczne jest to zresztą nie tylko w utworach, które w całości osnute są wokół wydarzeń i postaci biblijnych. Na przykład w najważniejszym powieściowym dziele historycznym pisarki, w trylogii dotyczącej wypraw krzyżowych, wielokrotnie pojawiają się nawiązania do Ewangelii. Znamienna jest pod tym względem powieść *Bez oręża*, trzecia w owym cyklu, wydana po raz pierwszy w roku 1937⁶. Najważniejszą rolę odgrywa w niej postać św. Franciszka. Ewangelia pojawia się w tym utworze nie tylko w postaci cytatów, z których złożona była pierwsza reguła braci mniejszych; przywoływana bywa także wówczas, gdy Franciszek uzasadnia swój sposób postępowania nauczaniem Jezusa i gdy inni rozpoznają w jego działaniu powtórzenie wydarzeń ewangelicznych, a także wtedy, gdy powieściowe postaci dyskutują nad zagadnieniem, czy możliwe jest radykalne wprowadzenie w życie wskazówek i rad ewangelicznych. Odwoływanie się do Ewangelii w powieści *Bez oręża* wydaje się zresztą czymś naturalnym, skoro tradycja hagiograficzna wyraźnie ukazuje Franciszka z Asyżu jako tego, który w sposób doskonały naśladuje w swoim życiu Jezusa, co zresztą lapidarnie oddaje popularne nie tylko w kręgach franciszkańskich sformułowanie „Franciscus alter Christus”⁷.

BIBLIJNOŚĆ ZAPOŚREDNICZONA PRZEZ LITURGIE

Innym ciekawym przykładem literackiego wykorzystywania przez pisarkę nawiązań do Pisma Świętego jest eseistyczny *Rok polski* (1955)⁸, w którym

⁶ Zob. Z. Kossak, *Bez oręża*, Wydawnictwo św. Wojciecha, Poznań 1937.

⁷ Tradycja widzenia w świętym tego, kto w doskonały sposób naśladował w życiu wzór Chrystusa (łac. alter Christus), ma swoje źródło w słowach św. Pawła z listu do Galatów: „Teraz zaś już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus” (Ga 2,20). Dotyczy ona wielu świętych, poczynając od Antoniego Opaty, którego żywot spisał w tym właśnie duchu św. Atanazy (zob. św. Atanazy Aleksandryjski, *Żywot świętego Antoniego*. Św. Antoni Pustelnik, Pisma, tłum. Z. Brzostowska i in., Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1987). Św. Franciszek z Asyżu obdarzono mianem „alter Christus” ze względu na jego duchowość ukierunkowaną na naśladowanie Chrystusa – wskazują na to życiorysy, komentarze poświęcone tej postaci, a także przedstawiające świętego dzieła sztuki (zob. np. L.S. Cunningham, *Francis of Assisi: Performing the Gospel Life*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2004; T. Żychiewicz, *Franciszek Bernardone – św. Franciszek z Asyżu*, Wydawnictwo Bernardynów Calvarianum, Kalwaria Zebrzydowska 1985; P. Anzulewicz, hasło „Franciszek z Asyżu, III. Duchowość”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowski i in., Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1989, kol. 429-431; E.J. Mundy, *Franciscus alter Christus: The Intercalary Function of a Late Quattrocento Panel*, „Record of the Art Museum, Princeton University” 36(1977) nr 2, s. 4-15).

⁸ Pierwsze wydanie zob. Z. Kossak, *Rok polski*, Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas, Londyn 1955.

każdemu z miesięcy poświęciła autorka oddzielny rozdział. Charakteryzuje w nim obraz przyrody, czynności gospodarskie i obyczaje ludowe, jakie można zaobserwować na polskiej wsi w kolejnych porach roku. W opisie tradycji ludowej ważną rolę odgrywa kalendarz liturgiczny, gdyż jak pokazuje autorka *Roku polskiego*, wieś żyje nie tylko w rytmie zmian zachodzących w rocznym cyklu w przyrodzie, a co za tym idzie i w gospodarstwie wiejskim, ale także w rytmie świąt kościelnych i okresów liturgicznych, a wiejskie obyczaje często stanowią przedłużenie sprawowanych w kościele obrzędów i ich ludową interpretację, celebrację dopełniającą, przeniesioną z przestrzeni kościelnej do domowej, zagrodowej, wiejskiej. Wskazując centralny sens tego religijno-obyczajowego spłotu, Zofia Kossak często wtrąca do swej opowieści cytaty biblijne, nie ogranicza się przy tym do Ewangelii, najlepiej znanych katolikom⁹, ale przywołuje różne księgi Pisma Świętego. Na przykład w eseju poświęconym pierwszemu miesiącowi roku – styczniowi – opisuje zwyczaje kołędników oraz jasełka przedstawiane przez nich w okresie od Bożego Narodzenia do Święta Trzech Króli i cytuje fragment Księgi Izajasza (por. Iz 60,6)¹⁰, czyli prorocstwo dotyczące czasów mesjańskich, w których do Jeruzalem przybędą z darami liczni poganie. Fragment ten odczytywany jest w czasie świątecznej liturgii w dniu uroczystości Objawienia Pańskiego, czyli Święta Trzech Króli. Z kolei lipiec, wydawałoby się mało wyrazisty liturgicznie, autorka *Roku polskiego* wiąże z przypadającym na dwudziesty szósty dzień tego miesiąca wspomnieniem św. Anny, matki Maryi Bożej Rodzicielki. Sięgając do czytań liturgii mszalnej z tego dnia, cytuje fragment starotestamentalnego hymnu o dzielnej niewieście (por. Prz 31,10-31)¹¹ i przekonuje, że zawartą w tekście tym charakterystykę można odnieść do wielu Polek: „Słowa Pisma Świętego przeznaczone na dzień Świętej Anny dadzą się w całości zastosować do bardzo wielu kobiet polskich. W boju – walczą obok mężów, w dobie niewoli – podtrzymują ducha, w szare codzienne dni – chleba próżnując nie jedzą. W niskich chatkach wiejskich, przeludnionych miastach czy w ciasnych pokoikach wygnańczych wielkich metropolii Zachodu utrzymują

⁹ W Kościele katolickim – inaczej niż w kościołach protestanckich, gdzie znajomość Starego i Nowego Testamentu zawsze traktowana była równorzędnie – szczególny nacisk kładziono na znajomość treści Ewangelii. W czasach poprzedzających Sobór Watykański II, gdy liturgia sprawowana była w języku łacińskim i czytania mszalne również wybrzmiewały w kościołach w tym języku, przed wygłaszaniem po polsku kazaniem odczytywano także polską wersję fragmentu Ewangelii zgodnie z kalendarzem liturgicznym przypadającego na dany dzień, pomijano jednakże lekcje, czyli liturgiczne czytania z innych ksiąg Biblii. Należy jednak mieć na uwadze i to, że wykształceni uczestnicy liturgii cechowali się wówczas znajomością łaciny i rozumienie tekstów liturgicznych nie nastręczało im problemów.

¹⁰ Por. Z. K o s s a k, *Rok polski. Obyczaj i wiara*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2017, s. 23. Pisarka korzystała z Pisma Świętego w dawnym tłumaczeniu Jakuba Wujka, nie zaś z późniejszego, uwspółcześnionego przekładu.

¹¹ Por. tamże, s. 107.

przy życiu rodzinę pracując dowcipem rąk swoich. I w nocy wstają przygotować pokarm domownikom swoim. Ufa w nich serce męża, chwałą je uczynki ich, a życie, acz pozbawione rozgłosu, posiada woń i słodycz lipcowego miodu”¹².

W cytowanym fragmencie zawarte zostały parafrazy sformułowań biblijnych: „pracując dowcipem rąk swoich” (por. Prz 31,13), „w nocy wstają przygotować pokarm domownikom swoim” (por. Prz 31,15), „ufa w nich serce męża” (por. Prz 31,11), „chwałą je uczynki ich” (por. Prz 31,31). Autorka eseju łączy parafrazy w jedną myśl, choć odpowiadające im biblijne wersety nie stanowią zwartej całości.

Jeszcze wyraźniej technika łączenia w całość biblijnych wersetów lub ich parafraz widoczna jest we fragmencie zaczerpniętym z rozdziału poświęconego grudniowi. Czas oczekiwania na Święta Bożego Narodzenia – adwent – inspiruje Zofię Kossak do syntetycznego przywołania treści biblijnych od dającej początek całej Biblii Księgi Rodzaju, w której ukazany jest upadek pierwszych rodziców, aż po księgę ostatnią, Apokalipsę św. Jana, gdzie wieczna szczęśliwość przedstawiona została jako gody Baranka – wielka uczta zbawionych. Pomędzy tymi skrajnymi punktami, wyznaczającymi początek i finał historii zbawienia, zawarte są – w całym szeregu ksiąg – mesjańskie proroctwa, a następnie – w Ewangeliach – ukazane jest ich wypełnienie. Oddane to zostało w najbardziej syntetycznym fragmencie eseistycznego opisu grudnia, miesiąca adwentu: „Czeka świat. Czeka wszelkie stworzenie. Adventus. On przyjdzie. Rorate coeli, desuper, et nubes pluant Justum... Niech otworzy się ziemia i zrodzi Zbawiciela. Niech spłynie zwieńczona gwiazdami Niewiasta, która odkupi błąd Ewy. Tamta była pychą, Ta będzie pokorą. Tamtą przeklinają pokolenia, Tę – błogosławioną zwać będą wszystkie narody. Niech zejdzie cicha i biała jak śnieg... A Słowo stanie się Ciałem...”¹³.

We fragmencie tym odnajdujemy najpierw tradycyjną pieśń adwentową *Rorate coeli*, której pierwszy werset – wykorzystany przez Zofię Kossak – zaczerpnięty został z Księgi Izajasza (por. Iz 45,8), po części bezpośrednio z Wulgaty, a po części w tłumaczeniu polskim opartym na Wulgacie¹⁴. Dalsze słowa pieśni także bazują na Izajaszowym proroctwie, które Wulgata wyraźnie odnosi do osoby Mesjasza. „Zwieńczona gwiazdami Niewiasta”, która ma odkupić błąd Ewy, to oczywiście Matka Boża, ale ukazana w wizerunku, jaki przedstawiony został w Apokalipsie św. Jana (por. Ap 12,1). Co prawda bibliści interpretują obraz Niewiasty obleczonej w słońce, z księżycem pod stopami i koroną z dwunastu gwiazd na głowie jako przedstawiający Kościół, jednakże poprzez czytania mszalne przeznaczone na święta maryjne zostaje on w liturgii

¹² Tamże, s. 108.

¹³ Tamże, s. 167.

¹⁴ Biblia Tysiąclecia, idąc za hebrajskim oryginałem, tłumaczy ten fragment w sposób następujący: „Niebiosa wysączcie z góry sprawiedliwość / i niech obłoki z deszczem ją wyleją! / Niechaj ziemia się otworzy, / niech zbawienie wyda owoc” (Iz 45,8).

zastosowany do osoby Maryi – Matki Kościoła. Błąd Ewy, wskazanie na pychę jako jej cechę, stanowi oczywiste nawiązanie do Księgi Rodzaju, do opisu grzechu pierwszych rodziców, ich uległości wobec szatańskiej pokusy, by stać się takimi, jak sam Bóg (por. Rdz 3,1-7). Pokorę Maryi podkreślają interpretatorzy opisanej w Ewangelii św. Łukasza sceny Zwiastowania (zob. Łk 1,26-38). Słowa „błogosławioną zwać będą wszystkie narody” także odnoszą się do Matki Bożej i pochodzą z tej samej Ewangelii (por. Łk 1,48), a konkretnie z hymnu zwanego „Magnificat”, wyśpiewanego przez Maryję podczas spotkania ze św. Elżbietą, matką Jana Chrzciciela. Ostatnie zdanie cytatu: „A Słowo stanie się Ciałem”, jest nieznacznie tylko sparafrazowanym wersetem z Prologu Ewangelii św. Jana (J 1,14) mówiącym o fakcie wcielenia Syna Bożego, przedstawionego przez Ewangelistę jako Słowo Ojca skierowane do ludzkości.

To bogactwo skojarzeń biblijnych w *Roku polskim* nie jest przypadkowe. Autorka przywołuje księgi, ich fragmenty, proroctwa, wydarzenia i postaci biblijne, które pojawiają się w adwentowych czytaniach mszalnych, ponieważ ten okres liturgiczny syntetycznie ujmując zarówno przypomnienie oczekiwania na Wcielenie, jak i prawdę, że całe ludzkie dzieje rozpatrywane w wymiarze chrześcijańskim są oczekiwaniem na wielki finał historii zbawienia – na owocowanie Wcielenia i wydarzeń paschalnych, na Gody Baranka z udziałem odkupionej przez Niego ludzkości.

Myślenie o polskiej tradycji – zwłaszcza o obyczajach i obrzędowości ludowej – w perspektywie biblijnej nie jest w literaturze polskiej ani częste, ani oczywiste¹⁵. Wyraźnie znajduje ono jednak uzasadnienie we wskazywanym tu już splocie obyczajowości ludowej z rocznym cyklem liturgicznym. To przede wszystkim dzięki pośrednictwu liturgii autorka *Roku polskiego* sięga po obrazy i sensy biblijne, wykazując się przy tym umiejętnością związęłego ich ujmowania, wydobywania samej esencji z treści, które przywołuje. Bez głębokiego rozumienia liturgicznej pedagogiki nawiązywanie do sensów biblijnych, z jakim spotykamy się w tym utworze, nie byłoby możliwe.

OPOWIADANIA BIBLIJNE

Z odmienną sytuacją mamy do czynienia w utworach fabularnych bezpośrednio inspirowanych Pismem Świętym. Tylko jeden z nich, opowiadanie

¹⁵ Myślenie takie można wytropić w twórczości Tadeusza Nowaka oraz w literacko przetworzonych ludowych jasełkach, na przykład w Lucjana Rydla *Betlejem polskim*, którego premiera odbyła się w roku 1904 (zob. pierwsze wydanie: L. R y d e l, *Betlejem polskie*, Księgarnia D.E. Friedleina, Kraków 1913), czy w powstałej w roku 1922 *Pastoralce* Leona Schillera (zob. *Pastoralka. Misterium ludowe w układzie Leona Schillera. Muzyka Leona Schillera i Jana Maklakiewicza*, Instytut Teatrów Ludowych, Warszawa 1931).

*Mędrcy świata*¹⁶, nawiązuje do wydarzeń przedstawionych w Ewangelii. Paradoksalnie, spośród wszystkich utworów, których fabuła opiera się na wydarzeniach biblijnych, opowiadanie to jest w największym stopniu „apokryficzne”, to znaczy, że bardziej niż w innych tekstach miejsca niedookreślone przez tekst biblijny zostały w nim wypełnione fantazją autorki. Architekst stanowi zaledwie kilkanaście wersetów z Ewangelii św. Mateusza (por. Mt 2, 1-12) mówiących o Mędrcach ze Wschodu, którzy ujrawszy gwiazdę wskazującą na narodziny nowego króla żydowskiego, przybyli do Betlejem, by oddać mu hołd i złożyć dary. Tekst Ewangelii nie wyjaśnia, kim byli Mędrcy ze Wschodu, ani też nie uściśla informacji o tajemniczej gwieździe, dając tym samym asumpt do wielu domysłów oraz poszukiwań, zarówno na płaszczyźnie teologicznej, jak i kulturowej, a nawet astronomicznej. Także dla twórców literatury temat ten jest bardzo wdzięczny, bo pozostawia wiele miejsca na ich własną inwencję. Autorzy chętnie go podejmują, wykorzystując przy tym w mniejszym lub większym zakresie tradycję, tak kościelną, jak i ludową¹⁷.

Zofia Kossak podąża tym właśnie tropem, tworzy wizerunek tajemniczych gości ze Wschodu i próbuje pogodzić przekaz ewangeliczny z przekazami pozabiblijnymi. Odwołując się do najpopularniejszej tradycji, ukazuje trzech wędrowców¹⁸ z odległych krain – dwóch uczonych magów: jednego z Persji, drugiego z Indii, co jest wyrazem respektowania ewangelicznego określenia „Mędrcy”, oraz króla, władcę Etiopii, którego postać odpowiada tradycji mającej swój początek w średniowieczu oraz ludowym wyobrażeniom o hołdzie złożonym Dzieciątku Jezus przez trzech królów.

Z jednej strony można poddać szczegółowej obserwacji starania pisarki o wierność architekstowi, a do perykopy ewangelicznej należałoby wówczas dodać inne przywoływane miejsca biblijne, na przykład prorocstwa czy listy Pawłowe; z drugiej zaś warto zwrócić uwagę na respektowanie przez autorkę tradycji głęboko zakorzenionej w kulturze. Ponadto analiza utworu powinna uwzględnić dbałość pisarki o historyczny i kulturowy realizm opisywanych wydarzeń. Ważniejszy jednak jest namysł nad główną ideą, jaką przekazuje opowiadanie: zderzeniem ludzkich wyobrażeń o Mesjaszu z Bożym zamy-

¹⁶ Zob. Z. K o s s a k, *Mędrcy świata*, w: *taż*, *Ognisty wóz*, Warszawa 1963, s. 43-52.

¹⁷ Krótką antologię wierszy poświęconych „trzem królom” zawiera niewielka książeczka Kazimierza Wójtowicza CR. Utwory te stanowią uzupełnienie zawartych w niej medytacyjnych rozważań tekstu biblijnego (por. K. W ó j t o w i c z, *Za przewodem gwiazdy. Zamyślenia nad perykopą o Mędrcach ze Wschodu*, Wydawnictwo Zmartwychwstańców Alleluja, Kraków 2003, s. 101-162).

¹⁸ W przekazanych przez tradycję legendach liczba mędrców (magów) bywa różna, od dwóch do dwunastu; niekiedy liczba ta jest nawet większa, obejmuje bowiem uczestników towarzyszącego głównym postaciom, zwłaszcza „królom”, orszaku. W Kościele zachodnim wcześniej ustaliła się liczba trzech mędrców. Bibliści podkreślają przede wszystkim teologiczny sens perykopy (zob. A. P a c i o r e k, hasło „Mędrcy, magowie”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. E. Ziemann, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2008, kol. 706n.).

słem i przyjętym przez Boga sposobem odkupienia świata. Pomysł, by w usta mędrców i króla włożyć rozważania na ten temat, jest całkowicie fantastyczny, gdyż nie odpowiada ani ewangelicznemu przekazowi, ani tradycji, ani wreszcie dążeniom do urealnienia wydarzeń przedstawionych w opowiadaniu. Przybysze z Persji i Indii używają w swoich wypowiedziach parafraz wersów biblijnych ksiąg, w tym fragmentu listu apostołskiego (por. Rz 8, 22)¹⁹, który w czasie narodzenia Jezusa jeszcze nie istniał. Jednakże idea opowiadania znajduje uzasadnienie w perspektywie czterech Ewangelii, które wielokrotnie ukazują, jak bardzo życie Jezusa, Jego nauczanie, a na koniec męka i zmartwychwstanie wykraczały poza ludzkie schematy myślenia, jak rozmijały się z wyobrażeniami o zapowiadającym przez proroctwa Mesjaszu. Ostatecznie mędrcy okazują się ludźmi godnymi tego miana, ponieważ nie zasklepiają się w swoich wyobrażeniach, ale świadomi, że nowej perspektywy widzenia rzeczywistości nie rozumieją, otwierają się na jej przyjęcie.

Dwa pozostałe opowiadania biblijne czerpią inspirację z ksiąg starotestamentowych. Bohaterem pierwszego z nich, zatytułowanego *Widzę go!*²⁰, jest Balaam, syn Beora, prorok z Petor, miasta Ammawitów leżącego nad Eufratem. Historia Balaama przedstawiona została w Księdze Liczb (por. Lb 22,2-24,25). Kossak przetwarza ją literacko, dopuszczając się niewielkich odstępstw wobec architekstu. Najistotniejszym pomysłem własnym autorki jest ukazanie Balaama jako cynicznego wieszczka zwodzącego naiwnych pod pozorem przepowiadania przyszłości z natchnienia bogów, planującego kolejne oszustwo. Biblijny Balaam nie jest zwodzicielem – jako prorok wezwany zostaje przez króla Moabu, by przeklął Izraela wędrującego z Egiptu do Ziemi Obiecanej, Bóg jednak nie dopuszcza do złorzeczeń, sprawia natomiast, że Balaam wygłasza błogosławieństwo ludu izraelskiego, przepowiada to, co rzeczywiście ma się wydarzyć. W zamyśle pisarki Bóg posługuje się fałszywym prorokiem, by wyrazić swą wolę, a nawet wkłada mu w usta proroctwo mesjańskie: „Widzę Go, ale nie teraz! Oglądam, ale nie z bliska! Wznijdzie gwiazda z Jakuba i powstanie laska z Izraela i zapanuje nad światem. Pomrą królowie Moabu, wyginą synowie Seta, runie Idumea, dziedzictwo Seiru przypadnie nieprzyjaciółom, lecz On pozostanie na wieki!”²¹.

W cytowanym fragmencie niemal dosłownie powtórzona została za Księgą Liczb część mowy prorockiej Balaama (por. Lb 24,17-19). Pisarka pozostaje także wierna wobec biblijnego pierwowzoru, ukazując, że wszelkie ludzkie zamysły, nawet przemyślane strategie władców, nie mają znaczenia, jeśli nie są zgodne z planem Bożym.

¹⁹ Por. Z. Kossak, *Mędrcy świata*, s. 47.

²⁰ Zob. t a ż, *Widzę go!*, w: t a ż, *Ognisty wóz*, s. 5-24.

²¹ Tamże, s. 22.

Literacka interpretacja biblijnej perykopy jest zatem w dużej mierze jej repetycją, ale ma jeszcze jeden wymiar. Opowiadanie stanowi nie tylko rzeczową relację dotyczącą jednego z epizodycznych wydarzeń mających miejsce w czasie wędrówki Izraela z Egiptu do Ziemi Obiecanej. Narrator poddaje obserwacji zachowanie oraz przeżycia Balaama, w którym dokonuje się przemiana i który w jej wyniku zyskuje świadomość, że cały sens jego istnienia zrealizował się w jednym zadaniu, do którego został powołany wbrew ludzkim planom. Sens ten został przez autorkę wyinterpretowany z księgi biblijnej, w której prorok Balaam z Petor (miasta odległego od Moabu o około sześćset kilometrów), niebędący członkiem narodu wybranego, pojawia się tylko po to, by przez jego usta Bóg ogłosił swoją wolę dotyczącą Izraela, jego przyszłości, a także przyszłego władcy świata, potomka patriarchy Jakuba. Po spełnieniu tego zadania Balaam odchodzi do swojej ojczyzny (por. Lb 24, 25), a jeśli jego imię pojawia się w późniejszych księgach, na przykład Księdze Powtórzonego Prawa czy Księdze Jozuego, jest ono przypominane tylko ze względu na wydarzenie opisane w Księdze Liczb. Na najwyższym piętrze interpretacji opowiadania Zofii Kossak uprawnione jest zatem stwierdzenie, że życie ludzkie o tyle ma sens, o ile realizuje się w nim Boży zamysł.

Drugie z opowiadań Zofii Kossak inspirowanych Starym Testamentem to *Ognisty wóz*²², tekst poświęcony postaci proroka Eliasza, ukazanego w Pierwszej i drugiej Księdze Królewskiej. W opowiadaniu tym, podobnie jak w utworach wcześniej omówionych, występuje narrator trzecioosobowy. Eliaz obserwowany jest przede wszystkim oczyma młodego Elizeusza, swego następcy. W utworze przedstawiona zostaje – prócz najważniejszych prorocstw oraz cudów zdziałanych przez proroka – relacja między surowym samotnikiem Elaszem i jego wrażliwym, oddanym, a przy tym nieśmiałym uczniem. Opowiadanie to, w większym stopniu niż pozostałe, ma charakter repetycji treści biblijnych – różnice między architektem a utworem Kossak są w tym przypadku mało znaczące (między innymi w omawianej opowieści dochodzi do złączenia postawy Eliasza w stosunku do kapłanów bożków pogańskich). Najistotniejsze jest właśnie ukazanie silnej więzi łączącej obu proroków: starego i młodego, ich głębokiej relacji, dzięki której do charakterystyki surowego, radykalnie walczącego z bałwochwalstwem Eliasza wprowadzone zostają cechy świadczące także o subtelności jego uczuć. Czyni go to bliższym wrażliwości dwudziestowiecznego czytelnika. Trudno jednak wskazać w tym tekście jakieś naczelne, jednoznaczne przesłanie teologiczne, jak to było w przypadku dwóch opowiadań omówionych wcześniej.

²² Zob. t a ż, *Ognisty wóz*, w: t a ż, *Ognisty wóz*, s. 25-42.

POWIEŚĆ O ABRAHAMIE – OJCU WIARY

Za najważniejsze z punktu widzenia inspiracji biblijnej dzieło Zofii Kossak należy uznać osnutą wokół dziejów patriarchy Abrahama powieść *Przymierze*²³. Inspirującym architektem jest w tym przypadku fragment Księgi Rodzaju (por. Rdz 11,27-25,11). Najobszerniejsze omówienie *Przymierza* zawiera praca Edwarda Fiały *Abraham w polskiej prozie biblijnej*²⁴, w której utwór Kossak zostaje ukazany w kontekście innych polskich dzieł literackich, w tym eseistycznych, podejmujących tematykę historii tego patriarchy. Omawiając *Przymierze*, badacz koncentruje się przede wszystkim na charakterystyce postaci Abrahama, ubocznie natomiast na innych postaciach, czy to mających swój pierwowzór w Biblii, jak na przykład Sara, żona patriarchy, i Hagar, jej niewolnica, czy też będących tylko tworem wyobraźni autorów, jak jest w przypadku kapłana z Ur o imieniu Nergal Sar. Zdaniem Fiały Abraham w utworze Zofii Kossak został wykreowany na człowieka, którego od początku do końca cechuje postawa idolatryczna w różnych jej odmianach. Najpierw jest idolatrą w znaczeniu wyznawcy religii pierwotnej, politeistycznej, potem idolatrą afektywnym – ze względu na swój stosunek do syna Izmaela, w końcu, „na wyższym poziomie inicjacji duchowej”²⁵, okazuje się idolatrą afektywno-egzystencjalnym, gdyż jego idolem staje się Izaak, „syn obietnicy”²⁶. Nawet posłuszeństwo wezwaniu do złożenia Bogu ofiary z syna nie zmienia tego faktu, gdyż powieściowy Ab-Raham wewnętrznie nie godzi się z Boskim postanowieniem; składa syna na ołtarzu i wyciąga rękę po nóż wbrew swemu wewnętrznemu przekonaniu. W interpretacji Fiały patriarcha ukazany w *Przymierzu* do końca życia nie osiąga zatem dojrzałej wiary, nie dokonuje się w nim ostateczna przemiana: wprowadzie staję się wyznawcą Boga Jedyne go i prawdziwego, ale nie potrafi mu zawierzyć, nie podąża na miejsce ofiary i nie sięga po nóż z bezgraniczną ufnością wobec woli Pana.

Badacz odwołuje się do typologii opowiadań biblijnych, jaką zaproponował ks. Zbigniew Adamek²⁷, i w odniesieniu do niej rozpoznaje *Przymierze* jako utwór będący polemiką z Biblią. Jego ciekawa pod wieloma względami interpretacja ma jednak swoje słabsze strony. Jedną z nich jest to, że autor

²³ Polski pierwodruk zob. t a ż, *Przymierze*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1952. Wcześniej ukazała się angielska wersja tej powieści.

²⁴ Zob. E. F i a ł a, *Abraham w polskiej prozie biblijnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.

²⁵ Tamże, s. 119.

²⁶ Określeniami „dziecko obietnicy”, „syn obietnicy” posługuje się głównie św. Paweł w swoich listach (por. np. Ga 4,28). W powieści Kossak rozdział szósty zatytułowany został „Syn obietnicy” – jest to rozdział poświęcony niewiarygodnej, a jednocześnie rzeczywistej ciąży Sary, narodzinom Izaaka i pierwszym miesiącom jego życia.

²⁷ Zob. Z. A d a m e k, *Polskie współczesne opowiadanie o tematyce biblijnej*, „Roczniki Humanistyczne KUL” 26(1978) nr 1, s. 101-130.

pracy skoncentrował się w swojej analizie na kilku zaledwie wydarzeniach z historii Abrahama, a pominął wiele innych przedstawionych w powieści. Momenty, które zainteresowały badacza, są bardzo ważne, niektóre – jak ofiara z Izaaka – wręcz kluczowe w historii patriarchy. Pisarka stara się odtworzyć w *Przymierzu* przeżycia emocjonalne uczestników wydarzeń, a całe bogactwo tych przeżyć ukazuje w związku z takimi wydarzeniami, jak: otrzymanie przez patriarchę obietnicy narodzin syna – dziedzica majątku i Bożego wybraństwa – oraz próba zrealizowania tej obietnicy za pomocą ludzkiej strategii, narodziny Izaaka, niezrozumiałe w racjonalnych kategoriach żądanie przez Boga ofiary z „syna obietnicy”, wreszcie podjęcie konkretnych czynności dla realizacji tego żądania. Analiza emocji przypisanych przez Zofię Kossak powieściowemu Ab-Rahamowi prowadzi interpretatora do wniosków o idolatrycznym stosunku ojca najpierw do starszego, później do młodszego syna.

Tymczasem historia Abrahama jest o wiele bogatsza, zarówno w architekście biblijnym oraz komentarzach biblistów²⁸, jak i w powieści *Przymierze*. Autorka pokazuje, że sprawdzianem wiary Ab-Rahama²⁹, a także etapami jej dojrzewania są kolejne decyzje patriarchy dotyczące członków rodziny – ojca, braci, bratanka – oraz losów całego plemienia, któremu przewodzi. Ostatecznie kształtowanie się wiary bohatera *Przymierza* zostaje dopełnione w chwili jego śmierci. Ponadto w tych ważnych momentach życia Abrahama, które uwzględnia w swej analizie Edward Fiała, prezentacja postaci obejmuje nie tylko jego przeżycia emocjonalne, ale także sferę wolitywną, konkretne decyzje i zachowania, także wnioski, jakie wyciąga on ze zdarzeń, z własnych reakcji oraz z Boskich ingerencji w ludzkie życie. Dopiero uwzględnienie tych wszystkich czynników pozwala na pełną charakterystykę Ab-Rahama, głównego bohatera *Przymierza*.

Inną sprawą jest zastosowanie przez Edwarda Fiałę typologii rodzajów opowiadań biblijnych zaproponowanej przez ks. Zbigniewa Adamka do całej prozy fabularnej inspirowanej Pismem Świętym, w tym do omawianej powieści. W odniesieniu do krótkich form fabularnych, o niezbyt skomplikowanej akcji, niewielu wydarzeniach i mocno ograniczonej liczbie postaci można stosunkowo łatwo określić, czy utwór stanowi ilustrację jakiegoś fragmentu Biblii i poruszonego w nim problemu, czy ma charakter polemiki bądź reinterpretacji.

²⁸ Zob. np. L. B o a d t, *Księga Rodzaju*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W.R. Farmer i in., tłum. H. Bednarek i in., Verbinum, Warszawa 2000, s. 264-310; H. W i t c z y k, „Weź, proszę, twego syna, idź i złóż go w ofierze!” (Rdz 22, 2), w: *Stworzył Bóg człowieka na swój obraz. Księga pamiątkowa dla Biskupa Profesora Mariana Gołębiowskiego w 65. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, Vocatio, Warszawa 2002, s. 441-456.

²⁹ W niniejszej pracy stosuje się w odniesieniu do powieściowych postaci formę zapisu imion zgodną z przyjętą przez autorkę, na przykład Ab-Ram i Ab-Raham.

tacji, czy też jest aplikacją Biblii. Inaczej bywa w przypadku wielowątkowej powieści o bogatej akcji, inspirowanej przez wiele biblijnych wydarzeń, problemów, postaci³⁰. Niekiedy w takim utworze pewne wydarzenia lub postaci mogą się jawić jako ilustracja perykop biblijnych, a w wypadku innych mamy do czynienia z polemiką, reinterpretacją, bądź aplikacją.

W powieści Zofii Kossak zauważa się zróżnicowany stosunek autorki do biblijnego pierwowzoru. W planie najogólniejszych wydarzeń utwór jest repetycją historii patriarchy, który wraz z całą rodziną swego ojca Teracha, syna Nachora, wychodzi z miasta Ur, by wędrować do Kanaanu. W czasie pobytu w Haranie Abraham słyszy głos Pana wzywający go do dalszej drogi, wyrusza więc z bratankiem Lotem, ale i z nim się w końcu rozdziela. W czasie wędrówek i postojów przeżywa wiele ważnych wydarzeń – walczy, układa się z mieszkańcami Kanaanu, troszczy o przetrwanie plemienia w okresach zagrożenia głodem... Rozwija się także jego relacja z Bogiem – Pan objawia się Abrahamowi i składa mu obietnice: błogosławieństwa, liczного potomstwa, własnej ziemi, sławy; rękojmnią jest przymierze formalnie zawarte przez patriarchę z Bogiem według obowiązujących w tamtym czasie i miejscu zwyczajów. Trwałym znakiem zawartego „układu” staje się obrzezanie wszystkich mężczyzn plemienia. Obietnice zaczynają się spełniać: Abraham znajduje bezpieczne miejsce zamieszkania w okolicy Hebronu, gdzie w końcu kupuje na własność kawałek ziemi, rodzą mu się synowie – Izmael z niewolnicy i Izaak z prawowitej żony. Bóg wzywa Abrahama do złożenia ofiary z Izaaka, a gdy patriarcha realizuje nakaz, Pan w ostatnim momencie powstrzymuje go przed zabiciem syna. Małżeństwo Izaaka z Rebeką, pochodzącą z rodu Teracha, jest rękojmnią dalszej realizacji Bożych obietnic wobec potomstwa Abrahama.

Wszystkie wymienione wydarzenia, jak i wiele innych szczegółów z biblijnej historii Abrahama, można odnaleźć w powieści Zofii Kossak. W najogólniejszym planie *Przymierze* respektuje zatem przebieg historii patriarchy, odwzorowuje też postaci biorące w niej udział. Stąd opinia niektórych recenzentów – na przykład Barbary Kruszewskiej – że pisarka nie pozostawia na uboczu żadnych istotnych spraw i wiernie podąża za tekstem biblijnym³¹. Także pewne konkretne epizody mają charakter repetycji, na przykład wysłanie przez Ab-Rahama Elizera do Haranu po żonę dla Izaaka oraz sposób wywiązania się sługi ze zleconego mu zadania.

³⁰ Również ks. Zbigniew Adamek wskazuje w swej pracy opowiadanie, którego nie jest w stanie jednoznacznie rozpoznać jako polemikę czy reinterpretację, ponieważ zawiera cechy zarówno jednej, jak i drugiej. To opowiadanie Krystyny Nowakowskiej-Janiszewskiej (zob. K. N o w a k o w s k a - J a n i s z e w s k a, *Józef*, „Więź” 1971, nr 2(154), s. 75-88; por. A d a m e k, dz. cyt., s. 118, przyp. 43).

³¹ Por. B. K r u s z e w s k a, *Tematyka Starego Testamentu w powieściach Jana Dobraczyńskiego i Zofii Kossak*, „Novum” 1978, nr 2, s. 76.

Do utworu wprowadzone zostają również sytuacje, wydarzenia i postaci, które nie występują w historii biblijnej, mają one zatem – jak pisze Dariusz Bawół – charakter „apokryficzny”³². Niektóre z nich zachowują wymowę dość neutralną względem przekazu Pisma Świętego, jak na przykład epizod dotyczący sądu plemiennego nad Hillem i Azubą, którzy za kazirodztwo zostają skazani na wygnanie z obozu. Inne jednak nie są obojętne wobec warstwy znaczeń historii biblijnej, ale – by posłużyć się terminologią zaproponowaną przez ks. Zbigniewa Adamka – mają charakter polemiczny wobec Biblii lub są jej reinterpretacją.

Widząc pewne różnice między interpretacją historii Abrahama zgodną ze stanowiskiem magisterium Kościoła katolickiego a wymową *Przymierza*, o. Marian Pirożyński, publicysta znany z oceniania dzieł literatury pięknej z katolickiego punktu widzenia, po ukazaniu się powieści postawił pisarce poważne zarzuty. W swojej recenzji nie godzi się z przedstawieniem rodziny Teracha jako pogańskiej, pod względem wiary i praktyk niczym nie różniącej się od politeistycznego otoczenia³³. Zdaniem Pirożyńskiego ojciec Abrahama ze swymi synami oraz wnukiem został wyprowadzony z Ur, by zachowane w ich rodzie pierwotne objawienie, czyli religia monoteistyczna, nie uległo skażeniu. To zatem z tradycji rodzinnej Abraham czerpie wiedzę o Bogu Jedynym, nie zaś od pogańskiego kapłana. Recenzent nie godzi się też ze sposobem przedstawiania przez Zofię Kossak objawień, jakich dostępuje patriarcha. W zamyśle autorki pierwsze z nich dokonuje się, gdy kapłan Nergal Sar wprowadza Ab-Rama w stan hipnozy i czyni zeń medium do kontaktu ze światem nadprzyrodzonym, inne zostaje zastąpione rozmową z kapłanem Melchizedechem i to on, a nie Bóg, zmienia imię patriarchy, „wizyta” Boga pod dębami w Mamre graniczy zaś z przywidzeniem³⁴.

Rzeczywiście, Zofia Kossak ma tendencję do racjonalizowania sytuacji i zdarzeń nadprzyrodzonych, na przykład wielokrotnie w utworach o charakterze hagiograficznym stara się znaleźć jakieś naturalne wytłumaczenie zjawisk, które tradycja uznaje za cuda³⁵. Także w *Przymierzu* można zauważyć tego rodzaju praktyki³⁶. Na przykład w czasie ceremonii zawarcia przymierza z Bo-

³² Autor ten oparł swoje twierdzenie o apokryficzności utworu na dwóch przesłankach: uzupełnieniu przez autorkę relacji biblijnej o tło historyczno-kulturowe na podstawie przeprowadzonych przez nią studiów historycznych oraz dokonaniu psychologizacji postaci (zob. D. B a w o ł, „Przymierze” Zofii Kossak jako apokryficzne dzieje Abrahama, „Pamiętnik Literacki” 2003, nr 4, s. 83-98).

³³ Por. M. P i r o ż y ŋ s k i, Zofia Kossak, „Przymierze”, „Homo Dei” 26(1957) nr 5, s. 798n.

³⁴ Por. tamże, s. 799.

³⁵ Przykładem jest potraktowanie przez Zofię Kossak „pierogowego cudu” św. Jacka w opowiadaniu *Pan czeka* (zob. Z. K o s s a k, *Pan czeka*, w: taż, *Szałeńcy Boży*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1998, s. 153-162).

³⁶ Taką postawę autorki chwali inny recenzent, wysoko oceniający *Przymierze*, jednakże jego argumenty przemawiające za wartością tej powieści są w wysokim stopniu zgodne z oczekiwaniami

giem przedstawionej w Księdze Rodzaju (por. Rdz 15, 6-20) Abraham widzi dym przesuwający się pomiędzy przerąbanymi zwierzętami oraz ogień porównany z płomieniem pochodni – znak Bożej obecności. Pisarka w to miejsce wprowadza kulisty piorun, który jest zjawiskiem dającym się zaobserwować w naturze, jednakże nie odbiera mu semantyki symbolicznej.

Można stwierdzić, że Zofia Kossak w swojej powieści niechętnie godzi się na ukazywanie bezpośredniej ingerencji Boga w ludzkie sprawy za pomocą zjawisk niewytłumaczalnych w naturalny sposób. Zapewne z tego względu hipnoza wydawała się jej bardziej akceptowalną drogą do poznania rzeczy ukrytych i kontaktu z rzeczywistością nadprzyrodzoną. Na tym tle dziwi jednak scena nieznaną uzasadnienia w Biblii, jak się wydaje – niekonieczna, a ukazująca Ab-Rama doznającego bilokacji połączonej z lewitacją, co ma być pierwszym sygnałem wybraństwa przywódcy hebrajskiego plemienia.

Częściej jednak autorka unika przedstawiania zjawisk nadprzyrodzonych, a czasami nawet posuwa się do przeczenia realności sytuacji przedstawionych w Biblii. Tak jest na przykład w scenie ukazującej Hagar na pustyni po ucieczce od Sarai, jej pani (por. Rdz 16,7-13). Zgodnie z przekazem biblijnym zbiegła niewolnica widzi anioła, rozmawia z nim, wysłuchuje zapowiedzi dotyczącej przyszłości swego syna Izmaela. W powieści spotkanie Hagar z aniołem zostaje przedstawione jako wymysł niewolnicy, która kłamstwem uzasadnia swój powrót do obozu, a ukazując siebie jako godną Bożego objawienia, próbuje wzmocnić swoją pozycję w oczach Ab-Rama.

Stosując zabiegi racjonalizacji (czasami zresztą pozornej), Zofia Kossak nie przeczy jednak, że Pan – przez te naturalne wydarzenia – kieruje losem patriarchy i jego rodu; owszem, przekonanie to jest jedną z najważniejszych idei zawartych w powieści. W poszczególnych fragmentach utworu autorka wchodzi zatem w polemikę z wymową sytuacji lub wydarzeń biblijnych, starając się jednocześnie nie zniekształcić nadrzędnego sensu historii Abrahama.

Podobnie jest z dającym się zaobserwować zjawiskiem reinterpretacji sensu biblijnego – znowu wypada się odwołać do znaczenia terminu zdefiniowanego przez ks. Zbigniewa Adamka³⁷. Jako przykład może posłużyć stale dający znać o sobie wątek pozycji społecznej kobiet w świecie ukazanym w historii Abrahama. Zofia Kossak wprowadza go poprzez kierowanie uwagi na postaci kobiece, które w pierwowzorze biblijnym nie odgrywają istotnej roli, takie jak żona Nachora, brata Abrahama, czy żona Lota. Także Sarze autorka powieści poświęca znacznie więcej uwagi, niż wymagałaby tego wierność wobec biblijnej perykopy. W ten sposób problematyka kobieca zostaje wzbogacona

władz komunistycznych względem dzieł o tematyce religijnej (zob. S. L i c h a ń s k i, *Epos o sprzymierzeńcu nieba*, „Nowe Książki” 9(1957) nr 10, s. 584-586).

³⁷ Por. A d a m e k, dz. cyt., s. 111.

i naświetlona, a poprzez proroctwa dotyczące Niewiasty, która w historii świętej odegra bardzo istotną rolę, upomina się pisarka o dostrzeżenie godności kobiet oraz ich udziału w wydarzeniach (choć w czasach patriarchów kobiety były całkowicie poddane interesowi i woli mężczyzn).

Można także pokusić się o wskazanie fragmentów, w których nie tyle chodzi o interpretację jakiegoś biblijnego szczegółu, ile o wypowiedź dotyczącą konkretnego problemu, niewynikającego bezpośrednio z perykop biblijnych. Ukazanie Ab-Rahama w roli plemiennego sędziego służy na przykład przedstawieniu zagadnienia stosunku sprawiedliwości do miłosierdzia. Mamy w tym wypadku do czynienia z formą aplikacji³⁸.

Wszystkie wspomniane sposoby postępowania z biblijnym pierwowzorem są w *Przymierzu* podporządkowane nadrzędnemu celowi. Autorka stara się ukazać, jak świadomość Ab-Rama i system jego wiary stopniowo się rozwijają. Na początku cechują go przekonania właściwe człowiekowi uznającemu wielobóstwo³⁹, jednakże dostrzegającemu zarówno pewne niespójności istniejące w religii politeistycznej, jak i wynikające z niej mankamenty w postawie ludzi, w systemie społecznym czy w organizacji kultu. Pierwszym krokiem ku rozwiązaniu trapiących patriarchę problemów jest próba znalezienia wśród bóstw najmocniejszego, by poprzez oddawanie mu czci zapewnić sobie pomyslną egzystencję i zabezpieczyć się przed niechęcią lub złośliwością innych bóstw⁴⁰. Poszukiwania najwyższego i najsilniejszego bóstwa prowadzą Ab-Rama do monoteizmu.

Najwyraźniej Kossak przyjmuje tu stanowisko tych religioznawców, antropologów i teologów, którzy są zdania, że monoteizm wykształcił się jako sublimacja myśli religijnej na gruncie politeizmu: bóstwo według wierzeń usytuowane najwyżej w hierarchii lub też szczególnie czczone przez jakąś społeczność z czasem zaczynało być traktowane jako jedyne, choć nie oznaczało

³⁸ Por. tamże, s. 111n.

³⁹ Współcześnie większość biblistów skłania się ku twierdzeniu, że ród Teracha wyznawał politeizm, tak jak szczepy i narody, wśród których żył (por. np. W. Chrostowski, *Bohatery wiary Starego Testamentu*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1992, s. 13). Sławomir Zatwardnicki, który podziela ten pogląd, powołuje się nie tylko na opis w Księdze Rodzaju, ale także na fragment z Księgi Jozuego (por. Joz 24,2.14-15), w którym Jozue charakteryzuje wiarę przodków Izraelitów, w tym Teracha: „Jozue przemówił wtedy do całego narodu: «Tak mówi Pan, Bóg Izraela: Po drugiej stronie Rzeki mieszkali wasi przodkowie od starodawnych czasów: Terach, ojciec Abrahama i Nachora, którzy służyli bogom cudzym [...] Bójcie się więc Pana i służcie Mu w szczerości i prawdzie! Usunąć bóstwa, którym służyli wasi przodkowie po drugiej stronie Rzeki i w Egipcie, a służcie Panu! Gdyby jednak wam się nie podobało służyć Panu, rozstrzygnijcie dziś, komu służyć chcecie, czy bóstwom, którym służyli wasi przodkowie po drugiej stronie Rzeki, czy też bóstwom Amorytów, w których kraju zamieszkaliście. Ja sam i mój dom służyć chcemy Panu»” (S. Z at w a r d n i c k i, *Abraham. Meandry wiary*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 2011, s. 36n.).

⁴⁰ Można się tu dopatrywać motywu obecnego w legendzie o św. Krzysztofie, który doszedł do świętości poprzez poszukiwanie służby u najsilniejszego Pana.

to wykluczenia wiary w istnienie innych bóstw, ważnych dla innych plemion, wspólnot czy osad. Zgodnie z taką hipotezą stopniem pośrednim między politeizmem a monoteizmem była monolatria⁴¹, ku której dąży powieściowy Ab-Ram, ale dzięki kapłanowi z Ur „przeskakuje” ten etap.

Dojście bohatera powieści Zofii Kossak do przekonania, że istnieje tylko jeden Bóg, Stworzyciel oraz Pan nieba i ziemi, staje się początkiem dojrzewania jego postawy wobec Jedyne. Bardzo ważnym etapem owego dojrzewania jest zrozumienie, że relacja z Bogiem nie powinna polegać na spełnianiu rytuałów – wypowiadaniu odpowiednich formuł, składaniu rytualnych ofiar – ale przede wszystkim na zawierzeniu Bogu. Wydarzeniem ilustrującym ten etap kształtowania się świadomości Ab-Rama jest w powieści wyrażenie przez niego zgody, by czczone przez ród jego ojca kamienne posąжки terafim pozostały u brata, Nachora, w Hebronie. Ab-Ram nie dba już o nie, zawierając siebie oraz swoje plemię opiece Boga niewidzialnego, nieposiadającego żadnego wizerunku.

Kolejny etap dojrzewania wiary bohatera *Przymierza* to uświadomienie sobie odpowiedzialności nie tylko za swoją postawę wobec Stwórcy, ale także za stan wiary tych, którzy są mu powierzeni z racji pełnionej przez niego funkcji przywódcy plemienia. Zostaje to zobrazowane zwłaszcza w scenie szczególnego sądu Ab-Rama nad mężczyznami, którzy potajemnie sporządzili drewniane posąжки bóstw, wykorzystując w tym celu drewno „uświęcone” krwią złożonego w ofierze dziecka. Konsekwencją przyjęcia odpowiedzialności za religijny stan plemienia jest zaprzysiężenie wszystkich mężczyzn, zobowiązanie ich do wiary w Jedyne Boga, czego znakiem ma być odtąd obrzezanie. W powieści obrzezanie jest pomysłem Ab-Rahama, jego odpowiedzią na zgłaszaną przez społeczność potrzebę widzialnego znaku wprowadzonego przez przywódcę kultu.

Dojrzewanie wiary bohatera obejmuje także ten jej aspekt, który jest antycypacją niektórych nauk prorockich z późniejszych czasów historii Izraela, a przede wszystkim głoszonej przez Jezusa Ewangelii. Wydarzenia z życia głównej postaci powieści są tak skomponowane przez autorkę, by obrazowały, w jaki sposób Ab-Raham przekonuje się o wyższości miłosierdzia nad sprawiedliwością. Bohater dochodzi do takiego przekonania niejako na drodze naturalnej, a w znacznej mierze pomocna jest w tym historia bratanka patriarchy

⁴¹ Zob. R. D z i u r a, hasło „Monolatria”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009, k. 173. Podkreśla się niejednokrotnie, że w historii Izraela ze ścisłym monoteizmem mamy do czynienia dopiero w czasach Mojżesza („Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Pan jedynie” – Pwt 6,4), wcześniej natomiast czczono wprawdzie jednego Boga, ale nie negowano istnienia innych bóstw (por. Rdz 31,53), opiekujących się innymi narodami (zob. A. T r o n i n a, hasło „Monoteizm”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, k. 175n.; W. C h r o s t o w s k i, hasło „Monoteizm. II. W judaizmie”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, k. 177n.).

– Lota oraz jego córek. Niezlomne i wielokrotnie potwierdzone przekonanie Ab-Rama, że jego życiem kieruje Bóg, nakazuje w naturalnych wydarzeniach widzieć działanie Bożej Opatrzności.

Antycypacji późniejszych etapów historii zbawienia, aż po ofiarę Chrystusa, oraz niektórych elementów wizji Apokalipsy św. Jana, jest w powieści Kossak wiele, łączą się one w stale obecny w utworze wątek. Omówiona już wcześniej technika nawiązywania do różnych ksiąg i miejsc biblijnych znajduje zastosowanie także w *Przymierzu*⁴². Dla przykładu warto przywołać słowa Izaaka wypowiedziane w kluczowym momencie Abrahamowej historii, w drodze na górę Moriah, gdzie syn patriarchy ma być złożony w ofierze. Kiedy nie nadaża za swym ojcem, woła, używając słów wypowiedzianych przez Jezusa na krzyżu: „Ojcze, mój ojcie! Czemuś mnie opuścił?!”⁴³ (por. Mk 15,34; Łk 23,43). Postępowanie autorki jest oczywiście uzasadnione, przede wszystkim przez chrześcijańskie interpretacje Starego Testamentu, w tym ofiary Abrahama, która już w listach apostoelskich traktowana jest jako typ i zapowiedź ofiary Chrystusa (por. Rz 11,17-18)⁴⁴.

Finalny akt uformowania się wiary Ab-Rahama ma miejsce w ostatnich chwilach jego życia. Wtedy, już bez pomocy znaków o naturalnym charakterze, zostaje mu objawione, że śmierć nie jest końcem istnienia człowieka, ale przejściem do świata, w którym ma nastąpić ostateczne i bezpośrednie spotkanie z Bogiem. Przekonanie o nieśmiertelnej duszy długo i powoli torowało sobie drogę w świadomości judaistycznej i daremne byłoby szukanie jego śladów w epoce patriarchów. Znowu mamy zatem do czynienia z antycypacją treści z późniejszych ksiąg Pisma Świętego. Ab-Raham z całym zaufaniem przyjmuje ostatnią obietnicę Boga, dotyczącą spotkania z Panem za progiem śmierci, i po przekazaniu Izaakowi radosnej wiadomości umiera szczęśliwy, bez najmniejszych zastrzeżeń i obaw ufając słowu obietnicy.

Opisując losy Ab-Rama zmienionego w Ab-Rahama, autorka stara się przedstawić skrót ludzkiej drogi do dojrzałej wiary w Jedyne Boga. Rzeczywiście, przyjmuje ona tezę, że monoteizm Abrahama nie był wynikiem zachowania w rodzie Teracha objawienia pierwotnego. Ukazana w Księdze Rodzaju postać Melchizedeka, kananejskiego króla Szalemu (późniejszej Je-

⁴² Wspomnieć można, że dla budowania odpowiedniego klimatu i kolorytu tekstu autorka wykorzystała nawet Księgę Przysłów, niezmiernie rzadko inspirującą twórców. Niektórymi ze spisanych w niej porzekadłami posługują się powieściowe postaci, na przykład: „Niby ocet zębom, dym oczom, tak leniwy temu, który na niego czeka!” (Z. K o s s a k, *Przymierze*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1996, s. 87; por. Prz. 10,26) lub „Przykra żona – dziurawy dach porą deszczową” (K o s s a k, *Przymierze*, s. 93; por. Prz 19,13). Także pozostałe cytaty z *Przymierza* podano za wydaniem powieści z 1996 roku.

⁴³ K o s s a k, *Przymierze*, s. 285.

⁴⁴ Faktu, że Zofia Kossak wskazuje na sens mesjański sceny ofiarowania Izaaka, nie uwzględnił Edward Fiałła w swojej analizie postawy Ab-Rahama (zob. F i a ł a, dz. cyt.).

rozolimy) i jednocześnie kapłana Boga Najwyższego (por. Rdz 14,17-20)⁴⁵, mogła jej nasunąć myśl, że możliwe było przejście od politeizmu do monoteizmu na drodze rozumowej, a skoro tak, idea Boga Jedyne mogła się pojawiać w różnych miejscach wśród wykształconych kapłanów, tych myślących i poszukujących prawdy, nie tylko zabiegających o korzyści z kultu. Autorka *Przymierza* mogła zresztą znajdować i inne argumenty za swoją tezą, na przykład w filozofii klasycznej, zgodnie z którą obserwowany w świecie porządek przyczynowo-skutkowy jest w stanie doprowadzić poprawnie myślącego człowieka do wiedzy o Pierwszej Przyczynie wszystkiego, co istnieje. Pisarka mogła też posiłkować się sformułowaniami zaczerpniętymi z innych fragmentów Pisma Świętego, choćby z psalmów mówiących, że całe stworzenie głosi człowiekowi wieść o swoim Stwórcy⁴⁶. Jakkolwiek było, Zofia Kossak w swojej powieści zawarła wizję dojrzewania człowieka do postawy zawierzenia Bogu, do odpowiedzialności za wiarę własną oraz wiarę innych ludzi, zwłaszcza tych, za których jest się bezpośrednio odpowiedzialnym z racji pełnionych funkcji, do okazywania innym miłosierdzia bez lekceważenia sprawiedliwości, do przekonania, że ludzkie dążenie do szczęścia znajdzie spełnienie po przekroczeniu progu śmierci, wreszcie do pewności, że Bóg po to domaga się całkowitego zawierzenia, by człowiek nie błądził na swej drodze, jak Abraham próbujący zrealizować Boży plan według pomysłu żony Sary. *Przymierze* nie jest zatem prostą ilustracją biblijnej historii pierwszego patriarchy, nie jest też tylko apokryficznym uzupełnieniem tej historii. Autorka zrealizowała własny zamysł, niekiedy zdecydowanie wykraczający poza sensy zawarte w opowieści zaczerpniętej z Księgi Rodzaju (obejmujący między innymi problematykę kobiecą i zagadnienie życia po śmierci) lub modyfikujący je (przykładem może być stosunek Zofii Kossak do objawień), jednakże w ogólnej swej wymowie niesprzeczny z naczelną ideą, jaką wiąże się z postacią Abrahama w chrześcijaństwie. Lawrence Boadt stwierdza, że „patriarcha ten zawsze zajmował szczególne miejsce w historii Izraela jako ojciec narodu, w pobożności islamu jako «przyjaciel Boga», a w pobożności chrześcijańskiej NT [Nowego Testamentu] jako mąż wiary”⁴⁷. Koncepcja Kossak harmonizuje także z c a ł o ś c i o y m przesłaniem biblijnym, zwłaszcza dotyczącym realizowania przez Boga planu, jaki powziął On wobec stworzonych ludzi, oraz ukazującym możliwości człowieka, który potrafi planom Bożym zawierzyć.

⁴⁵ Bibliści przekonują, że Melchizedek czcił bóstwo zajmujące najwyższe miejsce w wierzeniach Kananejczyków zamieszkujących Szalem, chodzi tu zatem raczej o monolatrię.

⁴⁶ „Niebiosą głoszą chwałę Boga, / dzieło rąk Jego nieboskłon obwieszcza. / Dzień dniowi głosi opowieść, / a noc nocy przekazuje wiadomość. / Nie jest to słowo, nie są to mowy, / których by dźwięku nie usłyszano; / ich głos się rozchodzi na całą ziemię / i aż po krańce świata – ich mowy” (Ps 19,2-5).

⁴⁷ B o a d t, dz. cyt., s. 288.

*

Podsumowując rozważania o inspiracji biblijnej w twórczości Zofii Kosak, należy w pierwszym rzędzie stwierdzić, że jakkolwiek autorka ta wykorzystywała biblijny architekst na różne sposoby, Pismo Święte nie służyło jej nigdy jako wyłącznie kulturowy skarbiec tematów, motywów czy typów postaci. Gdy sięgała po tematykę biblijną, zawsze na uwadze miała treści religijne, teologiczne, dotyczące spraw duchowych, wewnętrznych postaw i rozwoju człowieka. Czasami postępowała dość swobodnie z pierwowzorem, trudno jednakże byłoby wskazać praktykę dowodzącą intencji lekceważenia sensów teologicznych lub zamierzonej polemiki z istotnymi treściami konstytuującymi katolicką wykładnię Pisma Świętego. Nawet w wypadkach, gdy korzystając ze swobody twórczej, autorka rozmija się z przekazem biblijnym w odniesieniu do niektórych scen i wydarzeń (jak w kwestii przejścia Ab-Rama od politeizmu do monoteizmu – za sprawą kapłana z pogańskiego miasta Ur), nadrzędna wymowa utworu pozostaje w zgodzie z podstawowym przesłaniem teologicznym architekstu. Osiągnięciu efektu zgodności z katolicką interpretacją Biblii służą różne zabiegi oraz techniki literackie, w tym celowy anachronizm, na przykład przeniesienie wiary w nieśmiertelność duszy w głąb historii, do czasów patriarchów. Swobodne podejście do niektórych scen, wydarzeń i postaci służy także przybliżeniu Pisma Świętego dwudziestowiecznemu czytelnikowi, na co wskazuje na przykład sposób kreowania postaci Eliasza lub też rozbudowa problematyki kobiecej. Twórczość Zofii Kosak świadczy z jednej strony o jej znajomości Biblii oraz teologicznej problematyki Świętej Księgi chrześcijan, z drugiej – o zdolności pisarki do tworzenia utworów wielowarstwowych, uwzględniających tematykę religijną, duchową, kulturową, psychologiczną i socjologiczną, co sytuuje tę autorkę wśród utalentowanych i godnych docenienia prozaików.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

- Adamek, Zbigniew. "Polskie współczesne opowiadanie o tematyce biblijnej." *Roczniki Humanistyczne KUL* 26, no. 1 (1978): 101–30.
- Anzulewicz, Piotr. "Franciszek z Asyżu, III. Duchowość." In *Encyklopedia katolicka*. Vol. 5. Edited by Ludomir Bieńkowski et al. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1989.
- Atanazy Aleksandryjski. "Żywot świętego Antoniego." In *Św. Atanazy Aleksandryjski, Żywot świętego Antoniego. Św. Antoni Pustelnik, Pisma*. Translated by Zofia Brzostowska et al. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1987.

- Bawoł, Dariusz. "Przymierze Zofii Kossak jako apokryficzne dzieje Abrahama." *Pamiętnik Literacki*, no. 4 (2003): 83–98.
- Boadt, Lawrence. "Księga Rodzaju." In *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego: Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*. Edited by William R. Farmer et al. Translated by Henryk Bednarek et al. Warszawa: Verbinum, 2000.
- Bukowski, Kazimierz. *Biblia a literatura polska: Antologia*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1984.
- Chrostowski, Waldemar. *Bohaterowie wiary Starego Testamentu*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1992.
- . "Monoteizm. II. W judaizmie." In *Encyklopedia katolicka*. Vol. 13. Edited by Edward Gigilewicz. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2009.
- Cunningham, Lawrence S. *Francis of Assisi: Performing the Gospel Life*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2004.
- Daniłowski, Gustaw. *Maria Magdalena*. Warszawa: Księgarnia Nowoczesna, 1912. <https://fbc.pionier.net.pl/details/nn40k17>.
- Dziura, Ryszard. "Monolatria." In *Encyklopedia katolicka*. Vol. 13. Edited by Edward Gigilewicz. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2009.
- Fiała, Edward. *Abraham w polskiej prozie biblijnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012.
- Hoffmanowa, Klementyna z Tańskich. *Powieści z Pisma Świętego wybrane z ksiąg historycznych Starego Zakonu, przez Autorkę "Pamiętki po dobrej matce"*, Warszawa: Drukarnia A. Gałęzowskiego, n.d.
- Gutowski, Wojciech. *Z próżni nieba ku religii życia: Motywy chrześcijańskie w literaturze Młodej Polski*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001. <https://fbc.pionier.net.pl/details/oai:kpbc.umk.pl:3024>.
- Jakiel, Edward. *Młodopolskie portrety biblijne: Wybrane zagadnienia i kreacje*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007.
- Kasprowicz, Jan. "Dies Irae." In Kasprowicz, *Ginącemu światu*. Lwów: Towarzystwo Wydawnicze, 1902.
- . *Chrystus: Poemat społeczno-religijny*. Lwów: Księgarnia Polska, 1890. <https://polona.pl/item/chrystus-poemat-spoeczno-religijny,ODM1NTgyODE/10/#info:metadata>.
- Kossak, Zofia. *Bez oręża*. Vol. 1–2. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1937.
- . "Mędrcy świata." In Kossak, *Ognisty wóz*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1963.
- . "Ognisty wóz." In Kossak, *Ognisty wóz*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1963.
- . "Pan czeka." In Kossak, *Szaleńcy Boży*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1998.
- . *Przymierze*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1952.
- . *Przymierze*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1996.
- . *Rok polski*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy Veritas, 1955.
- . *Rok polski: Obyczaj i wiara*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2017.

- . “Widzę go!” In Kossak, *Ognisty wóz*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1963.
- Kramarek, Grzegorz. *Tradycja biblijna w literaturze polskiej: Bibliografia opracowań. Wiek XX*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2004.
- Kruszewska, Barbara. “Tematyka Starego Testamentu w powieściach Jana Dobraczyńskiego i Zofii Kossak.” *Novum*, no. 2 (1978): 74–85.
- Kulesza, Monika. “Biblijne obrazy nieba w późnej liryce Słowackiego.” *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie*, no. 23 (2016): 165–80.
- Lichański, Stefan. “Epos o sprzymierzeńcu nieba.” *Nowe Książki* 9, no. 10 (1957): 584–6.
- Merdas, Alina. *Łuk przymierza: Biblia w poezji Norwida*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1983.
- Mundy, E. James. “Franciscus Alter Christus: The Intercessory Function of a Late Quattrocento Panel.” *Record of the Art Museum, Princeton University* 36, no. 2 (1977): 4–15.
- Nowakowska-Janiszewska, Krystyna. “Józef.” *Więź*, no. 2 (154) (1971): 75–88.
- Paciorek, Antoni. “Mędrcy, magowie.” In *Encyklopedia katolicka*. Vol. 12. Edited by Eugeniusz Ziemann. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2008.
- Piwożński, Marian. “Zofia Kossak, *Przymierze*.” *Homo Dei* 26, no. 5 (1957): 798–9.
- Połomski, Marek. “Indeks biblijny do twórczości Adama Mickiewicza.” *Studia Theologica Varsoviensia* 24, no. 1 (1986): 219–75.
- Prus, Bolesław. “Pałac i rudera.” Edited by Agnieszka Kuniczuk-Trzciniowicz. In Prus, *Pałac i rudera. Dusze w niewoli. Anielka*. Vol. 1. Edited by Agnieszka Kuniczuk-Trzciniowicz, Ewa Paczoska, and Monika Nicińska. Warszawa and Lublin: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza and Wydawnictwo Episteme, 2016.
- Rydel, Lucjan. *Betlejem polskie*. Kraków: Księgarnia D. E. Friedleina, 1913.
- Schiller, Leon. *Pastoralka: Misterjum ludowe w układzie Leona Schillera. Muzyka Leona Schillera i Jana Maklakiewicza*. Warszawa: Instytut Teatrów Ludowych, 1931.
- Starowieyski, Marek. *Tradycje biblijne: Biblia w kulturze europejskiej*. Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2011.
- Teusz, Leszek. “Bolesna Muza nie Parnasu góry, ale Golgoty...” *Mesjady polskie XVII stulecia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.
- Tronina, Antoni. “Monoteizm.” In *Encyklopedia katolicka*. Vol. 13. Edited by Edward Gigilewicz. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2009.
- Trześniowski, Dariusz. *W stronę człowieka: Biblia w literaturze polskiej (1863-1918)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005.
- Witczyk, Henryk. “‘Weź, proszę, twego syna, idź i złóż go w ofierze!’ (Rdz 22,2).” In *Stworzył Bóg człowieka na swój obraz: Księga pamiątkowa dla Biskupa Profesora Mariana Gołębiowskiego w 65. rocznicę urodzin*. Edited by Waldemar Chrostowski. Warszawa: Vocatio, 2002.

- Wójtowicz, Kazimierz. *Za przewodem gwiazdy: Zamyślenia nad perykopą o Mędr-
cach ze Wschodu*. Kraków: Wydawnictwo Zmartwychwstańców Alleluja, 2003.
- Zatwardnicki, Sławomir. *Abraham: Meandry wiary*. Poznań: Wydawnictwo W dro-
dze, Poznań 2011.
- Żychiewicz, Tadeusz. *Franciszek Bernardone – św. Franciszek z Asyżu*. Kalwaria
Zebrzydowska: Wydawnictwo Bernardynów Calvarianum, 1985.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Mirosława OŁDAKOWSKA-KUFLOWA – Między wiernością Pismu a inwencją
artystyczną. Inspiracje biblijne w twórczości Zofii Kossak

DOI 10.12887/33-2020-2-130-14

W artykule omówione zostało zagadnienie odniesień do Pisma Świętego w twórczości literackiej Zofii Kossak. Autorka ta nawiązywała do Biblii na wiele różnych sposobów – przez pośrednictwo hagiografii w przedstawianiu postaci św. Franciszka (Franciscus alter Christus), przez uwzględnienie czytań mszalnych i układu roku liturgicznego, gdy opisywała obyczaje polskiej wsi. Pismo Święte stanowiło dla pisarki bezpośrednią inspirację do skonstruowania trzech opowiadań oraz jednej powieści. Tylko jedno z opowiadań wyrasta z wydarzeń opisanych w Ewangelii, akcja dwóch pozostałych oraz powieści osadzona jest w realiach Starego Testamentu. Utwory te w różnym stopniu pozostają wierne architekturze, najczęściej nie są prostą ilustracją sytuacji, wydarzeń i postaci biblijnych, ale realizują konkretny zamysł twórczy autorki, na poziomie ogólnego sensu niesprzeczny z katolicką interpretacją Pisma Świętego, jakkolwiek autorka świadomie korzysta ze swobody, jaka przysługuje twórcom literatury.

Słowa kluczowe: Inspiracja biblijna, opowiadanie o tematyce biblijnej, powieść biblijna, Zofia Kossak.

Artykuł stanowi zmienioną wersję referatu wygłoszonego podczas konferencji: „Każda rocznica jest skrótem, syntezą... Osoba i pisarstwo Zofii Kossak” zorganizowanej 23 kwietnia 2018 roku przez Lubelski Oddział Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana”, Instytut Filologii Polskiej KUL i Katedrę Literatury Współczesnej KUL.

Kontakt: Katedra Literatury Współczesnej, Instytut Literaturoznawstwa, Wydział
Nauk Humanistycznych, Katolickim Uniwersytecie Lubelski Jana Pawła II,
Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin
E-mail: kufel@kul.pl
Tel. 81 445 44 21
https://www.kul.pl/art_599.html

Miroslawa OŁDAKOWSKA-KUFLOWA, Between Fidelity to the Scripture and Artistic Creativity: Biblical Inspirations in Zofia Kossak's Literary Works

DOI 10.12887/33-2020-2-130-14

The article addresses the manifold ways in which Zofia Kossak refers to the Holy Bible in her literary works. She draws on the Scripture indirectly, through hagiography, e.g., while presenting the figure of St. Francis (*Franciscus alter Christus*), and through the Biblical lessons read at the Holy Mass throughout the liturgical year, e.g., in her description of the customs followed by Polish country people. However, the Bible informs her work also directly, particularly in the three short stories and the novel discussed in the present paper. Only one of the short stories is based on the events recounted in the Gospel, while the other two are set in the context of The Old Testament. The stories remain faithful to the original text to various degrees. Usually, the writer does not simply reproduce the situations, events, and characters depicted in the Bible, but uses them to achieve her particular artistic aims. As to their general meaning, her creative inventions do not contradict the Catholic interpretation of the Scripture; at the same time, however, Kossak deliberately takes advantage of the artistic freedom to which she is entitled as a created writer.

Key words: Biblical inspiration, Biblical short story, Biblical novel, Zofia Kossak

The article is a modified version of the paper delivered during the conference “An Anniversary is Always a Summary, a Synthesis...,” held by the Lublin branch of the Catholic Association ‘Civitas Christiana,’ the Institute of Literary Studies at the John Paul II Catholic University of Lublin, and the Contemporary Literature Department at the John Paul II Catholic University of Lublin on 23 April 2018.

Contact: Katedra Literatury Współczesnej, Instytut Literaturoznawstwa, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolickim Uniwersytecie Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin, Poland

E-mail: kufel@kul.pl

Phone: +48 81 445 44 21

https://www.kul.pl/art_599.html